

Кравченко Світлана Анатоліївна
доктор економічних наук, професор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Kravchenko Svitlana
Doctor of Economic Sciences, Professor
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»
ORCID: 0000-0001-5541-4495

Малік Лариса Миколаївна
кандидатка економічних наук
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
Malik Larysa
Candidate of Economic Sciences
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-6020-7335

Беженар Інна Миколаївна
кандидатка економічних наук
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
Bezhenar Inna
Candidate of Economic Sciences
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0002-4584-9062

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-2-9666

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА З РОЗВЕДЕННЯ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES FOR CATTLE BREEDING IN WARTIME CONDITIONS

Анотація. Суб'єкти підприємництва з розведення молочного скотарства забезпечують потенціал продовольчої безпеки країни. Мета статті – обґрунтувати соціальні, економічні та концептуальні засади діяльності суб'єктів підприємництва з розведення молочного скотарства в умовах воєнного стану. За методологічну основу дослідження слугували положення системно-функціонального аналізу та інституціональної економічної теорії. Використано монографічний, абстрактний методи систематизації результатів. Результати дослідження. В процесі дослідження встановлено, що за 2023 рік поголів'я корів зменшилось на –191,2 тис. голів в господарствах усіх категорій; –30,4 тис. голів на підприємствах; –0,8 тис. голів у фермерських господарствах; –160,8 тис. голів в господарствах населення. Сформовано два сценарії щодо можливого розвитку молочного скотарства у 2030 році. Обґрунтовано необхідність залишення пільгового фінансування суб'єктів підприємництва з розведення молочного скотарства по програмі «Доступні кредити 5–7–9%» як «кредитів виживання» з розширенням лімітів до 130–140 млн. грн. та зменшенням відсоткової ставки до 5%. Виявлено, що первинним гарантом зайнятості населення є мале підприємництво та сімейний фермерський бізнес. Обґрунтовано доцільність застосування організаційно-економічних засад розвитку підприємницької діяльності з розведення великої рогатої худоби в умовах воєнного часу, вплив підприємництва на розвиток сільських територій. Охарактеризовано ефективність діяльності підприємств з розведення молочного скотарства. Практична цінність. Інформаційно-аналітичний матеріал можливо враховувати при розробленні регіональних програм розвитку суб'єктів підприємництва з розведення тваринництва.

Ключові слова: суб'єкт підприємницької діяльності, розведення великої рогатої худоби, виробництво молока, організаційно-економічні засади, малі підприємницькі структури, фермерські господарства, господарства населення, адаптація до умов воєнного стану.

Summary. Entrepreneurial subjects of dairy cattle breeding provide the country's food security potential. The purpose of the article is to substantiate the social, economic and conceptual foundations of the activity of dairy cattle breeding business entities under martial law. The methodological basis of the research was the provisions of system-functional analysis and institutional economic theory. Monographic, abstract methods of systematization of results are used. Research results. In the course of the research, it was established that in 2023 the number of cows decreased by –191.2 thousand cows in farms of all categories; – 30.4 thousand heads at enterprises; –0.8 thousand heads in farms; – 160.8 thousand heads in households. Two scenarios regarding the possible development of dairy farming in 2030 were formed. The need to leave the preferential financing of dairy cattle breeding business entities under the «5–7–9% Available Loans» program as «survival loans» with an expansion of the limits to UAH 130–140 million has been substantiated. and reducing the interest rate to 5%. It was revealed that the primary guarantor of population employment is small entrepreneurship and family farming business. The expediency of applying the organizational and economic principles of the development of entrepreneurial activity in cattle breeding in wartime conditions, the influence of entrepreneurship on the development of rural areas is substantiated. The efficiency of dairy cattle breeding enterprises is characterized. Practical value. Informational and analytical material can be taken into account when developing regional programs for the development of business entities involved in livestock breeding.

Key words: subject of entrepreneurial activity, cattle breeding, milk production, organizational and economic principles, small business structures, farms, population economy, adaptation to the conditions of martial law.

Постановка проблеми. Функціонування підприємницьких структур з розведення великої рогатої худоби — провідний напрямок розвитку сільського господарства країни та забезпечення продовольчої безпеки громадян. Не тільки населення, але й військові в сучасних умовах ведення бойових дій та виживання мають бути забезпечені якісним молоком та м'ясними продуктами. З початку військової агресії проблеми вирощування великої рогатої худоби та виробництва молока ще більше загострилися. Спостерігаємо зменшення поголів'я корів. Системне відновлення молочного скотарства — одне з пріоритетних завдань сталого розвитку сільського господарства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку суб'єктів підприємництва з розведення великої рогатої худоби та молокопродуктового підкомплексу присвячено наукові праці вчених в період довоєнного стану (Довгаль О. В., Лагодієнко Н. В. [19], Копитець Н. Г., Волошин В. М. [22], Палій А. П. [24], Петриченко О. А. [25], Самайчук С. І. [26], Шевченко А. А., Петренко О. П. [28] та ін.) та в умовах воєнного часу (Bal-Prylypko, L., Berezina, L., Stepasyuk, L., Cherednichenko, O., Lialyk, A. [1], Kalaitan T., Stybel V., Hrymak O., Sarakhman O., Shurpenkova R. [4], Kosar N., Kuzo N., Binda J., Nauvanovych N., Pytulyak N. [5], Onegina V., Megits N., Kravchenko O., Kravchenko Yu. [14], Антощенкова В., Кравченко Я. [18], Ейфеел А., Гусятинська О., Сусол Р. [20], Ібатуллін М. І., Артимонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. [21], Кузьо Н. Є., Косар Н. С., Малиха В. В. [23], Цвігун І., Цвігун А. [27] та ін.).

Зокрема, вчені Кузьо Н. Є., Косар Н. С., Малиха В. В. [23, с. 169–178] зосередили увагу на

зменшенні поголів'я корів, об'ємів виробництва молока та молочних продуктів; невисоку якість молока від домогосподарств населення; системне зростання цін на молочну продукцію. Автори даної роботи підтримують позиції вчених Ібатуллін М. І., Артимонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. [21, с. 5–10], які встановили, що попит на внутрішньому ринку обмежується рівнем доходів населення. Обґрунтовано, що до заходів державної підтримки суб'єктів підприємництва відносяться: підвищення інвестиційної привабливості молокопереробної галузі; державна підтримка необхідності збереження поголів'я великої рогатої худоби; державне замовлення молочних продуктів; реформування Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» для молокопереробних суб'єктів підприємництва; надання державної підтримки експорту біржових продуктів та ін. Актуалізується увага на необхідності оптимізації відносин суб'єктів підприємництва з виробництва великої рогатої худоби з банками [6, 7]. В процесі дослідження вчені Цвігун І., Цвігун А. [27] констатували, що споживання молока в Україні не відповідає нормі як фізіологічно необхідної декларованої Міністерством охорони здоров'я України, і це співвідноситься зі зменшенням об'ємів виробництва молока. Підтримуємо позицію вчених в тому, що використання податкових пільг та безвідсоткового кредитування у розвитку суб'єктів підприємництва з виробництва молока сприятиме збільшенню поголів'я корів.

Вчені Kosar N., Kuzo N., Binda J., Nauvanovych N., Pytulyak N. [5, с. 42–59] обґрунтували, що при збільшенні на 1% надходження молока на переробку споживання молока зростає на 0,209% на душу населення, а вчені Bal-Prylypko L., Berezina L., Stepasyuk L., Cherednichenko O., Lialyk A.

[1, с. 140–151] констатували необхідність розвитку кооперативів із виробництва молока та те, що якість молока визначає конкурентоспроможність молочної продукції. Також підтримуємо результати досліджень вчених Kalaitan T., Stybel V., Hrymak O., Sarakhman O., Shurpenkova R. [4, с. 150–178], які актуалізували увагу на низькому рівні фінансової підтримки молокопродуктового підкомплексу, на недостатньому розвитку механізму фіскального стимулювання та слабкої ефективності використання бюджетних коштів. Обґрунтовано необхідність оптимізації розподілу коштів головним розпорядником та отримання виплат малими підприємцями за утримання корів. Групою вчених Onegina V., Megits N., Kravchenko O., Kravchenko Yu. [14, с. 152–170] доведено асиметричність показника зростання цін на усіх етапах постачання молока, переробки та продажу молочної продукції. Цінові шоки рівня суб'єктів підприємництва з виробництва молока відображаються на цінах переробників та продавців. Асиметрія цінових коливань це прояв невеликого об'єму ринкової ніши підприємців з виробництва молока та загрози забезпечення продовольчої безпеки нації.

Оцінки досліджень підтверджують, що суб'єкти малого підприємництва з розведення великої рогатої худоби найбільш адаптовані до виживання. Незважаючи на достатньо велику кількість науково-методологічних праць про проблеми та розвиток підприємців з вирощування великої рогатої худоби, виробництва молока, потребують додаткового дослідження особливості розвитку суб'єктів підприємництва з виробництва молока в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета написання статті — здійснити оцінку та обґрунтувати з точки зору системного підходу організаційно-економічні засади розвитку підприємницьких структур з розведення великої рогатої худоби молочних порід в сучасних умовах функціонування.

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження особливостей розвитку сільського господарства встановлено, що 30% валового виробництва формується продукцією тваринництва. Але розвиток тваринництва за останні роки відзначається тенденцією до скорочення поголів'я тварин. Наприклад, у 2023 році порівняно з 1990 роком поголів'я свиней становило тільки 35%, корів 15%, кіз і овець 14%. Недоліки у розвитку галузей тваринництва є реальною загрозою безпеки життєдіяльності громадян. В Україні зникають окремі породні групи тварин, зокрема, вже зникло 2 породи кіз; 3 породи великої рогатої худоби; 4 породи коней; 3 породи овець. Таке системне зменшення кількості поголів'я тварин проблематизує забезпечення механізму продовольчої безпеки в країні [12].

Організаційно-економічні засади розвитку суб'єктів підприємництва з розведення великої рогатої худоби молочних порід залежать від ресурсного забезпечення. Ефективна виробничо-господарська підприємницька діяльність з розведення молочної скотарства можлива за адаптивного та раціонального поєднання фінансових, інтелектуальних, людських, матеріальних ресурсів. З метою підсилення активної діяльності в екстремальних умовах держава інституційне підтримує суб'єкти підприємництва. Заходи держави полягають у формуванні умов доступу до отримання ресурсів, логістичного забезпечення, діджиталізації, збуту та продажу продукції та ін.

Показники господарської діяльності діючих суб'єктів підприємництва з розведення великої рогатої худоби за 2018–2022 рр. розкрито у табл. 1–3. За період 2017–2022 рр. поголів'я корів скоротилися на 36% (на –18,7% у підприємствах; на –41% у господарствах населення). Станом на початок 2023 року у господарствах населення кількість корів скоротилися до рівня 958,6 тис. голів, а у сільськогосподарських підприємствах до рівня 394,2 тис. голів. За цей же період обсяги виробництва молока також зменшилися до 7,8 млн. тонн за 2022 рік порівняно з 10,3 млн. тонн у 2017 році [16]. На 35% зменшилися поставки молока на переробку в період 2017–2022 рр.

Станом на 01.12.2023 р. утримувалось 1,30520 млн. корів у промисловому і присадибному секторі із 2,34320 млн. голів великої рогатої худоби [9]. Порівняно з 2018 роком за 2023 рік у господарствах усіх категорій кількість поголів'я корів зменшилось на –17,09%; у фермерських господарствах збільшилось на +19,13%; а у господарствах населення кількість корів зменшилась більш всього (–28,82%). За останній 2023 рік поголів'я корів зменшилось на: –191,2 тис. голів в господарствах усіх категорій; –30,4 тис. голів на підприємствах; –0,8 тис. голів у фермерських господарствах; –160,8 тис. голів в господарствах населення.

В умовах воєнного часу зросли витрати на виробництво кормів, тому стан годівлі погіршився. Процес відновлення поголів'я великої рогатої худоби стримується. В 2023 році близько 70,86% тварин від загального поголів'я корів утримувалося в господарствах населення. Встановлено, що поголів'я великої рогатої худоби станом на 01.01.2024 р. зменшилось на 4,6% (в основному у приватних домогосподарствах) порівняно з 2023 роком і становить 1,290 млн. голів [9]. Взагалі за 2023 рік виробництво молока становило 7,411 млн. тон.

Аналізуючи основні дані про розвиток молочної скотарства варто констатувати, що молочне поголів'я переважно знаходиться в господарствах населення. Зменшилося поголів'я корів і валовий надій має негативні тенденції. Щодо річного

Таблиця 1

Кількість суб'єктів підприємництва та зайнятих працівників з розведення великої рогатої худоби за 2018–2022 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2022 р. у % до 2018 р.
Кількість діючих суб'єктів, од. у т.ч.:						
Великі	–	–	–	–	–	–
Середні	224	214	195	182	161	–28,13
Малі	596	587	546	520	368	–38,26
Мікро	474	474	437	417	262	–44,72
Кількість зайнятих працівників, осіб у т.ч.:						
Великі	–	–	–	–	–	–
Середні	31162	29674	26188	24325	20862	–33,05
Малі	4299	4187	3969	3918	3556	–17,28
Мікро	1110	1021	939	1040	755	–31,98

Джерело: сформовано з використанням [15]

Таблиця 2

Кількість зареєстрованих юридичних та фізичних осіб-підприємців з розведення великої рогатої худоби за 2022–2023 рр., одиниць

Роки	В сільському господарстві — усього		З розведення великої рогатої худоби молочних порід	
	Юридичних осіб	Фізичних осіб-підприємців	Юридичних осіб	Фізичних осіб-підприємців
01.01.2022	71094	16011	1134	366
01.04.2022	71556	16617	1132	383
01.07.2022	71902	17183	1138	404
01.10.2022	72218	17729	1144	423
01.01.2023	72466	17825	1145	433
01.04.2023	72864	18315	1150	461
01.07.2023	73228	18846	1146	469
01.10.2023	73522	19270	1148	471
01.10.2023 у % до 01.10.2022	+1,805	+8,692	+0,35	+11,35

Джерело: сформовано з використанням [15]

удюю молока від однієї корови, то корови більш продуктивні в підприємствах. Нами сформовано два сценарії щодо можливого розвитку молочного скотарства у 2030 році. Перший сценарій (більш реалістичний) базується на досягненні споживання продукції на 1 особу на рік — 280 кг молока та 60 кг м'яса; другий (оптимістичний) — 380 кг молока та 80 кг м'яса, як фізіологічно необхідних декларованих Міністерством охорони здоров'я України норм (табл. 4).

Позитивну динаміку обсягів реалізованої продукції суб'єктів малого підприємництва з розвитку скотарства за 2018–2022 рр. відображено у табл. 5.

Обсяг реалізованої продукції в порівнянні з 2018 роком збільшився майже у 1,5 рази. Динаміка чистого прибутку характеризується частими змінами. Проте значення даного показника

у 2022 р. перевищує аналогічне значення у 2018 р. у 6,7 разів. Динаміка зміни рентабельності операційної діяльності суб'єктів малого підприємництва з розвитку скотарства характеризується позитивною тенденцією (була прибутковою) від 14,9% у 2018 році до 17,4% у 2022 році, виключенням були 2019–2020 роки, коли операційна діяльність суб'єктів малого підприємництва з розвитку скотарства мала значно нижчі показники (9–9,4%). Позитивною загалом є динаміка показників рентабельності усієї діяльності (була прибутковою), яка характеризується збільшенням +13,6 відсоткових пунктів у 2022 р. Необоротні активи зменшилися на 16,55%, в той час як оборотні збільшилися на 57,5%. Поточні зобов'язання, власний капітал та різні види витрат збільшилися протягом аналізованого періоду.

Таблиця 3

Основні показники господарської діяльності суб'єктів підприємництва з розведення великої рогатої худоби за 2018–2023 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2022 у % до 2018
Поголів'я корів за категоріями господарств на 1 січня, тис. голів							
Господарства усіх категорій	2017,8	1919,4	1788,5	1673,0	1544,0	1352,8	-17,09
Підприємства	466,6	467,8	438,6	423,9	424,6	394,2	-09,00
у т.ч. фермерські господарства	39,2	42,8	42,9	43,6	46,7	45,9	+19,13
Господарства населення	1551,2	1451,6	1349,9	1249,1	1119,4	958,6	-28,83
Валовий надій молока корів за категоріями господарств (обсяг виробництва), тис. тонн							
Господарства усіх категорій	10064,0	9663,2	9267,4	8516,9	7595,7	–	-24,53
Підприємства	2755,5	2728,6	2761,3	2765,5	2641,4	–	-04,14
у т.ч. фермерські господарства	201,8	209,2	223,6	243,9	255,6	–	+26,66
Господарства населення	7308,5	6934,6	6506,1	5751,4	4954,3	–	-32,21
Середній річний удій молока від однієї корови за категоріями господарств (продуктивність тварин), кілограмів							
Господарства усіх категорій	4922	4976	5129	5515	5119	–	+04,00
Підприємства	6190	6101	6634	6863	6611	–	+06,80
Господарства населення	4559	4630	4666	4604	4569	–	+00,22
Обсяги та середні ціни реалізації підприємствами сирого молока від тварин усіх видів							
Обсяги реалізації, тис. тонн	2603,2	2550,6	2632,8	2667,6	2181,8	2341,4	-16,19
Середні ціни реалізації, грн за тону	7602,4	8198,2	8839,9	10300,7	10969,0	13920,0	+44,28
Індекси витрат на виробництво продукції тваринництва і цін на матеріально-технічні ресурси (промислового походження, що споживаються сільським господарством), січень у % до попереднього місяця							
Сукупний індекс витрат на виробництво	101,8	100,6	100,6	103,3	100,1	–	-01,70
Індекс цін на матеріально-технічні ресурси	101,9	99,4	99,2	102,4	101,7	–	-00,20

Джерело: сформовано з використанням [9; 15]

Суб'єкти підприємництва мають наступні проблеми: втрата техніки, тварин, приміщень та ін.; замінованість угідь сільськогосподарського призначення; втрата врожаю кормів і зернових; порушення логістики; брак виробничих ресурсів (племматеріалу, ветпрепаратів, кормів та ін.); зростання собівартості виробництва кормів; блокування експорту племінної і товарної худоби; нестача обігових коштів; втрата кадрів та ін. У структурі зданого молока на промислову переробку скорочується частка молока від присадибних господарств населення. Серед організаційно-економічних чинників, які мають вплив на розвиток підприємництва з розведення молочного скотарства, крім зменшення обсягів виробництва продукції, подорожчання транспортно-логістичних витрат, обмеження експортних операцій важливе значення також мають ціни на окремі види молочної продукції. Прямой бюджетної підтримки молочного скотарства у 2022 році не було, за виключенням мінімальних обсягів дотацій з коштів донорів фізичним особам-підприємцям за утримання корів [16].

У 2022 році підтримка Євросоюзом українських малих суб'єктів підприємництва в сільському господарстві складала 50 млн. євро. Дана бюджетна дотація за утримання корів різної продуктивності (на 1 корову 5300 грн, але не більше 530000 грн для 1 підприємця) та субсидії на обробку 1 га сільськогосподарських угідь (на 1 га угідь 3100 грн, але не більше 372000 грн для 1 підприємця). В цілому у 2022 році було надано по програмі КПКВК 2801500 «Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції» субсидій на 424631,9 га оброблюваних угідь 21467 підприємцям, та дотації на вирощування 62090 корів 10247 підприємцям. У 2023 р. ця підтримка була продовжена. У 2024 році реалізується державна програма підтримки, зокрема, фермери мають можливість отримати 7000 гривень дотації на 1 голову, якщо мають від 3 до 100 корів [10].

209 інвесторів надали кошти у 2023 році для розвитку проекту «Сімейні молочні ферми» у розмірі більш ніж 28 млн. гривень, з яких: 4 млн. гривень використано на встановлення обладнання з метою збору та заготівлі сіна; 1,5 млн.

Таблиця 4

Прогноз виробництва та споживання продуктів на 1 особу на рік, кг

Продукція	2021	2022	2023	прогноз 2030 сценарій 1	прогноз 2030 сценарій 2
Поголов'я корів за категоріями господарств на 1 січня, тис. голів					
Господарства усіх категорій	1673,0	1544,0	1352,8	1400	1400
Підприємства	423,9	424,6	394,2	540	540
Господарства населення	1249,1	1119,4	958,6	860	860
Валовий надій молока корів за категоріями господарств, тис. тонн					
Господарства усіх категорій	8516,9	7595,7	7194,5	8400	10500
Підприємства	2765,5	2641,4	2749,8	3670	4300
Господарства населення	5751,4	4954,3	4513,6	4730	6200
Середній річний удій молока від однієї корови за категоріями господарств, кілограмів					
Господарства усіх категорій	5515	5119	4811	6000	7500
Підприємства	6863	6611	7073	6800	8000
Господарства населення	4604	4569	3929	4800	7000
Споживання продуктів на 1 особу на рік, кг					
Молока та молочних продуктів	202	200**	201**	280	380
М'яса та м'ясних продуктів	52,1	53,5	54,2	60	80
птиці	25	26,2	27	30	40
свинини	19,9	20,3	19,8	21	29
яловичини	7,2	7	7,4	9	11
Населення, млн. осіб	41,2	31*	36,7*	30	28

Примітка: сценарій 1 — досягнення споживання продукції на 1 особу на рік — 280 кг молока та 60 кг м'яса; сценарій 2 — досягнення споживання продукції на 1 особу на рік — 380 кг** молока та 80** кг м'яса як фізіологічно необхідної декларованої Міністерством охорони здоров'я України норми.

Джерело: сформовано з використанням [2*; 3**; 10; 11; 13]

Таблиця 5

**Основні показники економічної діяльності суб'єктів малого підприємництва
з розведення великої рогатої худоби за 2018–2022 рр.
(млн. грн; у постійних цінах 2016 р.; на кінець року)**

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2022 у % до 2018
Обсяг реалізованої продукції	2965,0922	2955,1571	3092,0409	4052,8023	4410,9684	+48,76
Чистий прибуток (збиток)	80,9877	198,6824	164,5897	753,9857	542,3593	+в 06,69 рази
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	14,9	9,0	9,4	25,5	17,4	+2,5
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	2,8	6,8	5,6	22,8	16,4	+13,6
Необоротні активи	3436,8865	1560,4200	3991,2294	2209,7469	2868,0416	-16,55
Оборотні активи	5666,1160	4349,8841	6238,0106	7638,6070	8921,5861	+57,45
Поточні зобов'язання і забезпечення	6001,7886	3386,0494	6697,6498	5504,5053	6441,7176	+07,33
Власний капітал	2268,2119	2177,2489	2601,0680	3906,4330	4886,3643	+115,4
Баланс	9103,5467	5910,8199	10230,2027	9849,5289	11790,8021	+29,52
Витрати на виробництво продукції	2397,3378	2461,3545	2400,2198	2907,7560	3734,5336	+55,78
Витрати на персонал	267,8158	322,5426	366,0562	409,3655	516,4930	+92,85
Витрати на оплату праці	217,5975	263,9031	298,7112	327,4909	424,4952	+95,08

Джерело: сформовано з використанням [15]

гривень — на розширення потужності процесу переробки молока з 1 до 3 тонн на добу; 2 млн. гривень — на придбання корів та будівництво корівників, закупівлі пального для посівної для конкретних 13 суб'єктів підприємництва. Також інвестори проекту «Сімейні молочні ферми» у 2023 році підтримали 37 дрібних фермерів та надали більш ніж 10 млн. гривень коштів для їх розвитку, зокрема, на придбання: 14 генераторів; 1480 л мастила для техніки; медикаментів; продуктів [17]. У складі проекту задіяні 189 сімейних молочних ферм, які мають від 10 до 50 корів та годують корів збалансованими кормами з метою нарощування продуктивності на 10–15%. У 2024 році розвиток діяльності проекту «Сімейні молочні ферми» реалізується на основі інвестиційної позики з очікуваної дохідністю 21% за рік [9].

В період 2023–2024 рр. в країні реалізується «Екстрений проект надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)». На підтримку суб'єктів підприємництва в сільському господарстві в 2024 році надано 700 млн. доларів, зокрема, для допомоги малим підприємцям (вирощування кіз або овець, корів; власникам земельних ділянок); та фінансового забезпечення виробництва та переробки в сільському господарстві по програмі «Доступні кредити 5–7–9%» [10]. Необхідно залишити пільгове фінансування суб'єктів підприємництва з розведення молочного скотарства по програмі «Доступні кредити 5–7–9%» як «кредитів виживання» з розширенням лімітів до 130–140 млн. грн. та зменшенням відсоткової ставки до 5% і на період післявоєнної відбудови економіки.

У 2024 році з метою підтримки суб'єктів підприємництва аграрного бізнесу продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) планує залучити \$290 млн., зокрема: \$138 млн. — на розвиток аграрного бізнесу; \$150 млн. — на реалізацію оперативних дій в ринковому середовищі. Крім того, 800 тис. жителів сільської місцевості не мають коштів для фінансування потреб виживання [16].

Суб'єкти підприємництва у 2024 році мають можливість отримати допомогу у дотриманні гігієнічних стандартів у виробництві молока від Швейцарії, зокрема, тримісячну потребу у: рукавичках; засобах перед- та післядоїльної обробки вимені; реактивах для виявлення прихованих форм маститів; засобах для миття та дезінфекції доїльного обладнання; дезінфектантах для тваринницьких

приміщень; серветках для гігієни вимені тощо. У січні 2024 року учасниками проекту стали 355 суб'єктів підприємництва [8].

Схвалення та реалізація Концепції Державної цільової економічної програми розвитку тваринництва на період до 2033 року дає можливість збільшити поголів'я великої рогатої худоби молочних порід; розвивати кооперативи господарств населення та особистих селянських господарств з метою нарощування об'ємів молока та м'ясних продуктів; підтримувати сімейні фермерські та особисті селянські господарства доступом до ветеринарного обслуговування та якісних кормів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Організаційно-економічні засади розвитку суб'єктів підприємництва з розведення великої рогатої худоби молочних порід пов'язані з ризиками впливу воєнного чинника. Це змінює характеристики інституційного середовища господарювання, що регулюються встановленими державою правилами економічної взаємодії на ринку, які детермінують засади набуття конкурентоспроможності та впливають на поведінку підприємців. Засади і мета підприємницької діяльності залишаються сталими — «отримання прибутку». Встановлено, що первинним гарантом зайнятості населення є мале підприємництво та сімейний фермерський бізнес. Виявлено тенденції змін організаційно-економічних чинників впливу на розвиток підприємницьких формувань, зокрема: зменшення обсягів виробництва продукції; зростання вартості ресурсів; подорожчання транспортно-логістичних витрат; зміна цін на окремі види продукції та ін. Встановлено, що необхідність розширення експорту сільськогосподарської продукції з високим вмістом доданої вартості є досить проблематичним.

В подальших дослідженнях слід уточнити стратегічні напрями розвитку підприємництва з виробництва великої рогатої худоби молочних порід у прискоренні післявоєнного розвитку економічної системи країни. Також актуалізуємо увагу на необхідності розробки в системі післявоєнної відбудови економіки регіональних програм розвитку суб'єктів підприємництва молочного скотарства та їх кооперативних об'єднань на період до 2033 року та державної підтримки стосовно започаткування власного підприємництва, поширення фінансової та соціально-економічної грамотності, захисту прав власності, зайнятості виробників продукції на селі, підвищення експортного потенціалу суб'єктів підприємництва.

Література

1. Bal-Prylypko L., Berezina L., Stepasyuk L., Cherednichenko O., Lialyk A. Developing dairy farming and improving product quality. *Scientific Horizons*. 2024. 27 (1). С. 140–151. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor1.2024.140>.
2. Expected agricultural production in Ukraine in 2023: methodology and calculations (august 2023). Kyiv: NSC IAE, 2023. 60 p.
3. Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptukh of the *National Academy of Sciences of Ukraine: official website*. URL: https://www.lb.ua/society/2024/01/26/595542_ukraini_bude_depopylyatsiya.html (дата звернення: 22.02.2024).
4. Kalaitan T., Stybel V., Hrymak O., Sarakhman O., Shurpenkova R. State support of the dairy industry and prospects for its development in the post-war period. *Agricultural and Resource Economics*. 2023. Vol. 9. № 3. P. 150–178. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.07>.
5. Kosar N., Kuzo N., Binda J., Hayvanovych N., Pytulyak N. Modeling of the factors influencing the dairy market in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. Vol. 8, № 3. P. 42–59. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.03>.
6. Kravchenko S., Bezhenar I. Functional dependence of relations between agricultural business entities and banks. *Theoretical Foundations in Economics and Management: collective monograph / Kovalenko V., Lyutyu I., Zatonatska T., etc.* International Science Group. USA, Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 175–183. URL: <http://www.isg-konf.com/theoretical-foundations-in-economics-and-management/> (дата звернення: 23.02.2024).
7. Kravchenko S. Development of entrepreneurship for cattle breeding in wartime conditions. *Економіка, облік, фінанси та право: сучасні тенденції та перспективи розвитку в Україні та світі: збірник праць*. Біла Церква: ЦФЕНД, 2024, Ч. 2. С. 28–30. URL: <https://www.economics.in.ua/2024/01/12-2.html> (дата звернення: 22.02.2024).
8. *Milk Producers Association: official website*. URL: <https://www.avm-ua.org/uk/post/gospodarstva-z-virobnictva-moloka-otrimuut-gumanitarnu-dopomogu-vid-svejcarii-zbir-zapitiv-trivae-do-19-lutogo> (дата звернення: 21.02.2024).
9. *MilkUa.info: official website*. URL: <http://www.milkua.info/uk/post/pogoliva-vrh-skorotilosa-na-68-v-listopadi-2023-roku>; <http://www.milkua.info/uk/post/molocni-pidpriemstva-u-2023-roci-zumili-narostiti-obsagi-virobnictva-moloka-i-vijti-na-dovoennij-riven>; <http://www.milkua.info/uk/post/v-2023-roci-proekt-simejni-molocni-fermi-zaluciv-ponad-28-mln-grn>; <http://www.milkua.info/uk/post/ukraina-zajmae-32-misce-u-svitovomu-rejtingu-virobnictva-moloka-najbilsa-problema-deficit-sirovini> (дата звернення: 20.02.2024).
10. *Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine: official website*. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ukrayinci-pochali-yisti-bilshe-myasa-ptici-ta-yalovichini-i-menshe-svinini>; <https://www.minagro.gov.ua/pidtrimka/finansova-pidtrimka-na-1-ga-ta-za-utrimannya-koriv>; <https://www.minagro.gov.ua/news/minagropolitiki-ta-svitovij-bank-pidpisali-ugodu-pro-pidtrimku-ta-vidnovlennya-silskogo-gospodarstva-ukrayini> (дата звернення: 23.02.2024).
11. *Myc.news: official website*. URL: https://www.myc.news/obshestvo/chislennost_naseleniya_ukrainy_na_1_yanvarya_2_23_goda_kolebletsya_ot_28_do_34_millionov_chelovek (дата звернення: 20.02.2024).
12. *National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine: official website*. URL: <http://www.naas.gov.ua/newsall/newsnaan/8018/> (дата звернення: 21.02.2024).
13. *National Institute for Strategic Studies: official website*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-prodovolchoho-zabezpechennya-ukrayiny-pid-chas-viynu> (дата звернення: 22.02.2024).
14. Onegina V., Megits N., Kravchenko O., Kravchenko Yu. Price transmission in milk supply chain in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8. № 1. P. 152–170. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.08>.
15. *State Statistics Service of Ukraine: official website*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.02.2024).
16. *Union of Dairy Enterprises of Ukraine: official website*. URL: <https://www.uadairy.com/smpu-potreby-molochnoyi-galuzi-mayut-buty-vrahovani-v-derzhbyudzheti-2024/>; <https://www.uadairy.com/fao-zaluchyt-290-mln-dlya-dopomogy-ukrayinskum-agrariyam/> (дата звернення: 20.02.2024).
17. *Zemliak: official website*. URL: <https://www.zemliak.com/news/ferma/5992-dribni-molochni-fermeri-otrimali-blizko-10-mln-grn-grantovih-koshtiv> (дата звернення: 21.02.2024).
18. Антощенко В., Кравченко Я. Сучасні тенденції виробництва та споживання молока в світі в умовах глобалізації. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32, № 2. С. 7–14. doi: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.007>.
19. Довгаль О.В., Лагодієнко Н.В. Розвиток галузі скотарства в сільськогосподарському секторі виробництва Миколаївської області. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. «Економічні науки»*. 2019. Вип. 202. С. 383–397. URL: <https://www.repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/5954/1/39.pdf> (дата звернення: 23.02.2024).
20. Ейфеел А., Гусятинська О., Сусол Р. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі молочного скотарства в Україні. *Agrarian bulletin black sea littoral*. 2022. Вип. 104. С. 118–129. doi: <https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.104.17>.
21. Ібатуллин М.І., Артимонова І.В., Свиноус Н.І., Сіра Ю.В. Економічні аспекти функціонування ринку молока та молоко продуктів в умовах запровадження військового стану в країні. *Інноваційна економіка*. 2022. № 2–3. С. 5–10. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.1>.

22. Копитець Н. Г., Волошин В. М. Ринок м'яса великої рогатої худоби: виробництво та ціна. *Галицький економічний вісник*. 2019. Т. 61. № 6. С. 7–13. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.06.007.
23. Кузьо Н. С., Косар Н. С., Малиха В. В. Дослідження тенденцій розвитку ринку молочних продуктів України та напрями активізації маркетингової діяльності на ньому виробників сиру. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2023. № 1 (9). С. 169–178. doi: <https://doi.org/10.23939/smeu2023.01.169>.
24. Палій А. П. Стан молочного скотарства в Україні за період 2012–2020 рр. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. «Інноваційне, технічне та технологічне забезпечення галузі тваринництва»*. 2020. Вип. 209. С. 8–14. URL: <https://www.repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/4732/1/3.pdf> (дата звернення: 21.02.2024).
25. Петриченко О. А. Аналіз тенденцій розвитку галузі молочного скотарства в ланці молокопродуктового ланцюга. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 33–40.
26. Самайчук С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку молочного скотарства в херсонській області. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.62>.
27. Цвігун І., Цвігун А. Проблеми розвитку молочного скотарства в регіонах України. *Економіка та суспільство*. 2023. 57. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-18>.
28. Шевченко А. А., Петренко О. П. Тенденції розвитку молочного скотарства в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 63, № 2. С. 109–117. doi: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.109.

References

- Bal-Prylypko, L., Berezina, L., Stepasyuk, L., Cherednichenko, O., & Lialyk, A. (2024). Developing dairy farming and improving product quality. *Scientific Horizons*, 27 (1), 140–151. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor1.2024.140>.
- Expected agricultural production in Ukraine in 2023: methodology and calculations (august 2023). Kyiv: NSC IAE, 2023. 60 p.
- Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptukh of the National Academy of Sciences of Ukraine: official website*. Retrieved from https://www.lb.ua/society/2024/01/26/595542_ukraini_bude_depopylyatsiya.html.
- Kalaitan, T., Stybel, V., Hrymak, O., Sarakhman, O., & Shurpenkova, R. (2023). State support of the dairy industry and prospects for its development in the post-war period. *Agricultural and Resource Economics*, 9, 3, 150–178. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.07>.
- Kosar, N., Kuzo, N., Binda, J., Hayvanovych, N., & Pytulyak, N. (2022). Modeling of the factors influencing the dairy market in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8, 3, 42–59. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.03>.
- Kravchenko, S., & Bezhenar, I. (2022). Functional dependence of relations between agricultural business entities and banks. *Theoretical Foundations in Economics and Management: collective monograph / Kovalenko V., Lyutyi I., Zatonatska T., etc.* International Science Group. USA, Boston: Primedia eLaunch, 175–183. Retrieved from <http://www.isg-konf.com/theoretical-foundations-in-economics-and-management/>.
- Kravchenko, S. (2024). Development of entrepreneurship for cattle breeding in wartime conditions. *Ekonomika, oblik, finansy ta pravo: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku v Ukraini ta sviti: zbirnyk prats*. Bila Tserkva: TsFEND, 2, 28–30. Retrieved from <https://www.economics.in.ua/2024/01/12-2.html>.
- Milk Producers Association: official website*. Retrieved from <https://www.avm-ua.org/uk/post/gospodarstva-z-virobnictva-moloka-otrimuut-gumanitarnu-dopomogu-vid-svejcarii-zbir-zapitiv-trivae-do-19-lutogo>.
- MilkUa.info: official website*. Retrieved from <http://www.milkua.info/uk/post/pogoliva-vrh-skoro-tilosa-na-68-v-listopadi-2023-roku>; <http://www.milkua.info/uk/post/molocni-pidpriemstva-u-2023-roci-zumili-narostiti-obsagi-virobnictva-moloka-i-vijti-na-dovoennij-riven>; <http://www.milkua.info/uk/post/v-2023-roci-proekt-simejni-molocni-fermi-zaluciv-ponad-28-mln-grn>; <http://www.milkua.info/uk/post/ukraina-zajmae-32-misce-u-svitovomu-rejtingu-virobnictva-moloka-najbilsa-problema-deficit-sirovini>.
- Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine: official website*. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/news/ukrayinci-pochali-yisti-bilshe-myasa-ptici-ta-yalovichini-i-menshe-svinini>; <https://www.minagro.gov.ua/pidtrimka/finansova-pidtrimka-na-1-ga-ta-za-utrimannya-koriv>; <https://www.minagro.gov.ua/news/minagropolitiki-ta-svitovij-bank-pidpisali-ugodu-pro-pidtrimku-ta-vidnovlennya-silskogo-gospodarstva-ukrayini>.
- Myc.news: official website*. Retrieved from https://www.myc.news/obshestvo/chislennost_naseleniya_ukrainy_na_1_yanvary_2_23_goda_kolebletsya_ot_28_do_34_millionov_chelovek.
- National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine: official website*. Retrieved from <http://www.naas.gov.ua/newsall/newsnaan/8018/>.
- National Institute for Strategic Studies: official website*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/stan-prodovolchoho-zabezpechennya-ukrayiny-pid-chas-viyny>.
- Onegina, V., Megits, N., Kravchenko, O., & Kravchenko, Yu. (2022). Price transmission in milk supply chain in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*, 8 (1), 152–170. doi: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.08>.

15. *State Statistics Service of Ukraine: official website*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. *Union of Dairy Enterprises of Ukraine: official website*. Retrieved from <https://www.uadairy.com/smpu-potreby-molochnoyi-galuzi-mayut-buty-vrahovani-v-derzhbyudzheti-2024/>; <https://www.uadairy.com/fao-zaluchyt-290-mln-dlya-dopomogy-ukrayinskym-agrariyam/>.
17. *Zemliak: official website*. Retrieved from <https://www.zemliak.com/news/ferma/5992-dribni-molochni-fermeri-otrimali-blizko-10-mln-grn-grantovih-koshtiv>.
18. Antoshchenkova, V., & Kravchenko, Ya. (2022). Suchasni tendentsiyi vyrobnytstva ta spozhyvannya moloka v sviti v umovakh hlobalizatsiyi [Modern trends in the production and consumption of milk in the world in the conditions of globalization]. *Economic analysis*, 32, 2, 7–14. doi: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.007> [in Ukrainian].
19. Dovhal, O. V., & Lagodienko, N. V. (2019). Rozvytok haluzi skotarstva v sil's'kohospodars'komu sektori vyrobnytstva Mykolayivs'koyi oblasti [Development of the cattle breeding industry in the agricultural production sector of the Mykolaiv region]. *Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Agriculture. Ser. "Economic Sciences"*, 202, 383–397. Retrieved from <https://www.repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/5954/1/39.pdf/> [in Ukrainian].
20. Eifeel, A., Husyatynska, O., & Susol, R. (2022). Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku haluzi molochnoho skotarstva v Ukraini [The current state and prospects for the development of the dairy industry in Ukraine]. *Agrarian bulletin black sea littoral*, 104, 118–129. doi: <https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.104.17> [in Ukrainian].
21. Ibatullin, M. I., Artimonova, I. V., Svinous, N. I., & Syra, Y. V. (2022). Ekonomichni aspekty funktsionuvannya rynku moloka ta moloko produktiv v umovakh zaprovadzhennya viys'kovoho stanu v krayini [Economic aspects of the functioning of the milk market and milk products in the conditions of the introduction of martial law in the country]. *Innovative Economy*, 2–3, 5–10. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.1> [in Ukrainian].
22. Kopitets, N. G., & Voloshyn, V. M. (2019). Rynok m'ysa velykoyi rohatoyi khudoby: vyrobnytstvo ta tsina [Beef market: production and price]. *Galician Economic Bulletin*, 61, 6, 7–13. doi: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.06.007 [in Ukrainian].
23. Kuzio, N. E., Kosar, N. S., & Malykha, V. V. (2023). Doslidzhennya tendentsiy rozvytku rynku molochnykh produktiv Ukrainy ta napryamy aktyvizatsiyi marketynhovoyi diyal'nosti na n'omu vyrobnykiv syru [Study of trends in the development of the dairy products market of Ukraine and directions for the activation of marketing activities of cheese producers on it]. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems*, 1 (9), 169–178. doi: <https://doi.org/10.23939/smeu2023.01.169> [in Ukrainian].
24. Palii, A. P. (2020). Stan molochnoho skotarstva v Ukraini za period 2012–2020 rr. [The state of dairy farming in Ukraine for the period 2012–2020]. *Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Agriculture. Ser. "Innovative, technical and technological support of the livestock industry"*, 209, 8–14. Retrieved from <https://www.repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/4732/1/3.pdf> [in Ukrainian].
25. Petrychenko, O. A. (2018). Analiz tendentsiy rozvytku haluzi molochnoho skotarstva v lantsi molokoproduktovoho lantsyuha [Analysis of trends in the development of the dairy industry in the milk product chain]. *Economy of the agricultural sector*, 5, 33–40 [in Ukrainian].
26. Samaychuk, S. I. (2020). Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku molochnoho skotarstva v Khersons'kiy oblasti [The current state and prospects for the development of dairy farming in the Kherson region]. *Efficient economy*, 5. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.62> [in Ukrainian].
27. Tsvigun, I., & Tsvigun, A. (2023). Problemy rozvytku molochnoho skotarstva v rehionakh Ukrainy [Problems of the development of dairy farming in the regions of Ukraine]. *Economy and society*, 57. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-18> [in Ukrainian].
28. Shevchenko, A. A., & Petrenko, O. P. (2020). Tendentsiyi rozvytku molochnoho skotarstva v Ukraini [Trends in the development of dairy farming in Ukraine]. *Galician Economic Bulletin*, 63, 2, 109–117. doi: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.02.109 [in Ukrainian].